

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих
дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА
З ТЕМИ
«ГАЗЕТА «ПРАВДА» (ВІДЕНСЬКА) ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.»

Виконав: студент 2 курсу ОС
«Магістр»

Спеціальність: 032. Історія та археологія (Архівознавство)

Ковальчук Антон Петрович

Науковий керівник:
Федьков Олександр Миколайович
доктор історичних наук, доцент

Рецензент: _____

Кам'янець-Подільський 2018

Зміст

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ...7	7
1.1. Історіографія роботи.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	12
РОЗДІЛ 2. «ПРАВДА» – СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ГАЗЕТА: ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ ВИДАННЯ.....	21
2.1. УСДС і «Правда».....	24
2.2. «Газета Троцького».....	34
РОЗДІЛ 3. ПУБЛІКАЦІЇ «ПРАВДИ» З ПИТАНЬ КОНСОЛІДАЦІЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ.....	49
РОЗДІЛ 4. «ПРАВДА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА СВІТІ»...70	70
4.1. Статті та замітки газети про стан та розвиток світового соціал- демократичного руху.....	70
4.2. Публікації «Правди» про робітничий і соціал-демократичний рух в російських землях.....	77
4.3. Соціал-демократичний рух в Україні (за матеріалами «Правди»).....	85
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	97

Перелік умовних скорочень

Бунд – Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії

ЗБЦК – закордонне бюро центрального комітету

ЗГС – Закордонна група Спілки

ПК – Петербурзький комітет

ПСР – Партія соціалістів-революціонерів

РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія

РУП – Революційна українська партія

СДКПіЛ – Соціал-демократія Королівства Польського і Литви

СДПН – соціал-демократична партія Німеччини;

УСДС, Спілка – Українська соціал-демократична спілка РСДРП

ЦК – центральний комітет

ЦО – центральний орган

ВСТУП

Актуальність дослідження. даної теми полягає у дослідженні та аналізі подій, явищ, що зумовили видання газети «Правда» у Відні, її інформативну наповненість та вплив на широкі маси населення.

Революція 1905–1907 рр. спричинила значне зростання політичної свідомості населення країни. Столипінська реакція, яка розпочалась в 1907 р. значною мірою зменшила революційних рух широким мас, прокотилась арештами по партійних діячах та спричинила дезорганізацію або закриття партійних осередків в регіонах. Дослідження публікації газети «Правды» (віденської), що стала тим партійним органом, якому вдалось завоювати широку популярність серед широких верств суспільства Російської імперії, дає можливість зрозуміти як газета в умовах поліцейської диктатури зуміла допомогти партійним діячам та простим робітникам соціал-демократам відновити та налагодити партійну роботу на місцях та виступити за консолідацію всіх партійних сил.

Сьогоднішні процеси декомунізації, вимагають докладного вивчення історії соціал-демократії, яка зародилася наприкінці XIX ст. і вже на початку XX ст. здійснювала вплив на значну частину соціуму. Залишаються без відповіді питання: як міжфракційна боротьба у дореволюційну боротьбу вплинула на перетворення більшовицької течії РСДРП у політичну партію, що стала провідником догматизму та тоталітаризму в СРСР.

Актуальність проблеми зумовлюється також її недостатньою вивченістю у вітчизняній і зарубіжній історіографії.

Метою дослідження є джерелознавчий аналіз історії соціал-демократичного руху на початку XX ст. на основі матеріалів газети «Правда» (віденської).

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати історіографію проблеми;
- окреслити джерельну базу дослідження та рівень репрезентативності джерел;

- з'ясувати генезу видання соціал-демократичної газети «Правда» як друкованого органу Українського соціал-демократичного союзу «Спілки»;
- прослідкувати еволюцію видання від друкованого органу «Спілки» до «Газети Троцького»;
- охарактеризувати публікації «Правды» з консолідації соціал-демократичного руху в Російській імперії;
- проаналізувати статті «Правды» щодо стану та розвитку світового соціал-демократичного руху;
- з'ясувати контент газети щодо стану робітничого та соціал-демократичного руху в Російській імперії;
- визначити стан соціал-демократії на теренах України на основі матеріалів «Правды».

Об'єктом дослідження є соціал-демократичний рух у Російській імперії на початку ХХ ст.

Предметом дослідження є газета «Правда» (віденська) як джерело з вивчення історії соціал-демократичного руху.

В хронологічному плані робота охоплює період з 1905 р. (початок видавництва Українською соціал-демократичною спілкою газети «Правда») і до 1912 р., коли газета припинила існування.

Географічні межі даного дослідження охоплюють територію Російської імперії та її складової – українських земель, а також країни Європи, Азії, Північної Америки, в яких розвивався соціал-демократичний рух і національно-визвольна боротьба, про які зазначала «Правда».

Методи дослідження. При аналізі економічних, політичних й ідеологічних причин початку видавництва «Правды» використано історико-генетичний метод дослідження. Базуючись на застосуванні загальнонаукових методів аналізу та індукції, він дає можливість чітко з'ясувати характер і відстежити еволюцію видання від органу регіональної соціал-демократичної організації до видання загальнопартійного масштабу. Історико-порівняльний метод, який передбачає використання аналогії,

забезпечив можливість порівняти на основі конкретних фактів історичні події й політичні процеси, встановити подібність та відмінність поглядів читачів та політичних діячів щодо проблем, які порушувались на шпальтах газети. Системно-структурний метод, базуючись на структурному аналізі, зумовив здійснення різнорівневого підходу до елементів системи публікації статей в періодичному виданні (повідомлення про стан міжнародної соціал-демократії, політичні фактори, геополітика, мілітаризація, ідеологія, громадська думка і т. ін.). Виправданим виявилось і використання міждисциплінарного підходу, зокрема, соціально-психологічного методу, оскільки автор вважав за необхідне з'ясувати роль окремих осіб у публікації та популярності газети «Правди», приділити особливу увагу мотивації ставлення громадської думки Російської імперії до інформації, яка публікувалась у виданні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській історіографії здійснено комплексний джерелознавчий аналіз публікацій газети «Правди» (віденської) як історичного джерела з історії соціал-демократичного руху на початку ХХ ст.

Практичне значення роботи. Результати наукового дослідження можуть бути використані для підготовки студентів до семінарських занять, підготовки рефератів, повідомлень, рефератів, наукових робіт.

Апробація роботи відбувалась на студентській конференції історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Матеріали виступу будуть опубліковані у формі статті в черговому випуску збірника студентських статей.

Структура дипломної роботи визначається змістом досліджуваної проблеми, метою та завданнями. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи складає 105 сторінок, із них 94 – основного тексту, список використаних джерел та літератури охоплює 9 сторінок (129 позицій).

ВИСНОВКИ

Дослідження діяльності газети «Правда», аналіз її статей та заміток, щодо діяльності соціал-демократії в Російській імперії та світі на початку ХХ ст. дає можливість зробити узагальнення та висновки.

З'ясовано, що вивчення публікації газети «Правда» та діяльності її реакційної колегії вивчалось трьома періодами. У радянський період 20-х рр., минулого століття, вийши перші праці щодо дослідження діяльності газети «Правда», однією з перших праць із проблеми стала книга історика та колишнього спілчанина А. Ріша. У наступний період, який розпочався із 30-х рр. і тривав до 90-х рр. діяльність газети вивчалась в контексті праці над нею головного редактора Л. Троцького. Через заідеологізованість та політичні причини діяльність часопису та її редактора завжди характеризувались негативно. У другій половині ХХ ст. на Заході виходять праці І. Дойчера та Ф. Корней, які навпаки висвітлюють діяльність газети із позитивного боку, відзначаючи роль досвідченого соціал-демократа та публіциста Л. Троцького. Сучасна історіографія характеризується свободою наукової думки та розширенням джерельної бази. Проте всі дослідники висвітлювали діяльність газети в контексті діяльності над цим виданням Л. Троцького або «Спілки» як організації, що започаткувала це періодичне видання. Водночас на сьогодні немає праць, які б комплексно з'ясовували питання не лише причин, обставин, учасників видання газети «Правда», але й аналізували газету «Правда» як джерело із вивчення соціал-демократичного руху на початку ХХ ст.

Встановлено, що для дослідження газети «Правда» як історичного джерела із вивчення соціал-демократичного руху використано багатопланову джерельну базу. Газета «Правда» виступила головним джерелом, публікації якої можемо розділити на чотири групи: 1) присвячені консолідації партійного руху на теренах Російської імперії; 2) які висвітлюють стан та розвиток соціал-демократії у світі; 3) що характеризують російський

робітничий та соціал-демократичний рух; 4) описують стан соціал-демократії в Україні. Важливою складовою дослідження стали матеріали, іноземних та вітчизняних архівних установ, які дали можливість встановити причини та обставини видання та еволюції газети, ставлення різних партійних угруповань до видання та інформативної складової видання.

Встановлено, що реакція влади на Першу російську революцію спричинила масову еміграцію соціал-демократичної інтелігенції за кордон, де вони продовжували свою роботу над розвитком соціал-демократичного руху на теренах Росії. В цей час діячі «Спілки» розпочинають роботу над відновленням своїх розбитих організацій в Україні. Із цією метою вони відновили видання свого друкованого органу «Правда», за допомогою якого сподівались налагодити діяльність на місцях. Під час відновлення друкованого органу до співпраці було залучено позафракційного Л. Троцького та інших соціал-демократів. Через провакотрські дії із боку агентів «охранки», значна частина спілчанських діячів закордоном та на місцях відмовились визнати «Правду» органом «Спілки». Таким чином, відбувається еволюція газети від видання регіональної соціал-демократичної організації до петерворення її на загальноросійський орган «робітничого та селянського люду», головним редактором якої став Л. Троцький.

З'ясовано, що реакція спричинила закриття, розгром та дезорганізацію значної частини соціал-демократичних організацій на теренах Росії. Редакційна колегія розуміючи важливість консолідації партійних сил в умовах, що склались, розпочала друкувати на своїх шпальтах статті, які закликали до подолання внутрішньопартійних чвар. Такі заклики редколегії знайшли широку підтримку серед читачів та частини однопартійців. Це розпочало процес до консолідації партійних сил, організації загальнопартійної конференції, яка б мала стати тим початком в об'єднанні партії, яка ще з 1903 р. була поділена на декілька фракцій, що боролись за першість.

Визначено, що одним із головних завдань, яке поставла перед собою редакційна колегія, було повідомляти російських робітників про стан

міжнародної соціал-демократії. Публікації цього напрямку становили близько двадцяти відсотків від загального матеріалу номерів і друкувались із метою показати робітниками Росії, що соціал-демократія набирає популярності у європейських та інших державах. У статтях зазначали як соціал-демократичні союзи, партії, організації працюють на благо робітників, захищають їх інтереси та права у парламентах. Таким чином, редколегія хотіла повпливати на проетаріат Росії до самоорганізації та підтримки соціал-демократичних ідей, зрівня цього руху в Росії із масштабами руху в Німеччині, Англії, Франції, Нідерландах та Австрії.

З'ясовано, що газета «Правда» протягом 1908–1912 рр. активно публікувала звіти по стан російської соціал-демократії. У 1908 р. газета повідомляла, що рух перебував у дезорганізованому стані, значна частина регіональних організацій РСДРП була розбита або перебувала у занедбаному стані. Із 1909 р. розпочалось певне піднесення руху в частині організацій, яке потім поширилось і призвело до укріплення соціал-демократії на місцях в 1910-1912 рр.

Засвідчено, що поряд із повідомленнями про стан російської соціал-демократії, публікувались замітки про стан руху в Україні. Визначено, що інформація про стан руху в Україні, публікувалась в контексті загальноросійського соціал-демократичного руху, лише окремі повідомлення про стан Української соціал-демократичної спілки були надруковані у перших номерах газети, надалі повідомлення з України надсилали лише ті спілчанські організації, які погодились співпрацювати із редколегією.

Таким чином, газета «Правда» є важливим джерелом із вивчення соціал-демократичного руху в Російській імперії та світі. Публікації «Правди» широко висвітлювали стан соціал-демократії на місцях та світі. Редколегія намагалась у своїй газеті, своєчасно відповідати на нагальні та турбуючі питання своїх читачів, даючи об'єктивну оцінку подіям, ідеям. Такий підхід до видання газети, зумовив її успіх та популярність серед читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Агентурные сведения по району Киевского губернского управления. Рег. № 1 а. Часть 2-я. Киевская губернія. 20 марта 1907 г. – 26 января 1909 г. ЦДА України (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф.276. Оп.1 Спр. 106. 306 арк.
2. Жизнь и борьба мирового пролетариата. Всемирный промышленный кризис. Рост безработицы. Как профессиональные союзы и социалистическая партии борются против безработицы. *Правда*. № 2. 1908. С. 9
3. Жизнь и борьба мирового пролетариата. Международная пролетарская социалдемократическая солидарность против шовинизма (национальной травли). *Правда*. 1908. № 2. С. 10
4. Жизнь и борьба мирового пролетариата. Рост социалистического движения. Социалистическая организация и профессиональные союзы увеличивают свои ряды. Победа пролетариата на выборах. Борьба за всеобщее избирательное право. *Правда*. 1908. № 2. С. 9-10
5. За границей. Железнодорожная забастовка во Франции. *Правда*. 1910. С. 4
6. За границей. Из болгарского съезда. *Правда*. 1910. № 15 С. 4
7. За границей. Из жизни и борьбы мирового пролетариата. *Правда*. 1909. № 6. С. 4
8. За границей. Рабочее движение в Японии. *Правда*. 1909. № 8. С. 4
9. За границей. Революция в Португалии. *Правда*. 1910. № 17. С.4
10. За границей. Революция в Китае. *Правда*. 1911. № 22. С. 4
11. За границей. Съезд германской социалдемократии. *Правда*. 1910. № 16. С. 4
12. За единство!. *Правда*. 1910. № 11. С. 3
13. За общепартийную конференцию!. *Правда*. 1911 г. № 18-19. С. 2
14. За партийное единство!. *Правда*. 1909. № 3. С. 2

15. Заграницей. «Государство национальностей» и социал-демократія. Правда. 1911. № 20. С. 4
16. Заграницей. Англия. *Правда*. 1908. № 1 С. 11
17. Заграницей. Война войне. *Правда*. 1908. № 1. С. 11
18. За-границей. Война и интернаціональ. *Правда*. 1911. № 22. С. 4
19. Заграницей. Процессъ Японскіх социалистовъ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 8
20. Из деятельности бунда. *Правда*. 1908. № 1. С.12
21. Из партіи. Спілка. *Правда*. 1908. № 1. С.11
22. Извещеніе о возобновленіи органа Украинского союза «Спілки» Р.С.-Д.Р.П. «Правда». URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/15460-1908#mode/inspect/page/2/> (дата звернення: 3.10.2018)
23. Изъ дятеьльнстиѣ Бунда. *Правда*. 1910. № 13. С. 3
24. Изъ партіи. Изъ деятельности Бунда. *Правда*. 1909. № 4. С. 12
25. Изъ партіи. *Правда*. 1909. № 3. С. 12
26. Имперскіе заговорщики и Финляндія. *Правда*. 1909. № 6. С. 1
27. Копенгагенскій конгессъ. Красный парламентъ. *Правда*. 1910. № 16. С. 2
28. Копенгагенскій конгессъ. Тѣснѣ ряды – къ новой борьбѣ!. *Правда*. 1910. № 16. С. 2
29. Къ единству – через всѣ препятствія!. *Правда*. 1910. № 12. С. 2-3
30. Къ общепартійной конференціи. Баку. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 8
31. Къ общепартійной конференціи. Изъ одного города Екатеринбургской губ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 8
32. Къ общепартійной конференціи. Краткое извлеченіе изъ протоколовъ Совѣщанія С.-Д. Лат. Кр., Бунда и Кавк. Обл. Комитета. *Правда*. 1912. № 24. С. 5
33. Къ общепартійной конференціи. Письмо изъ Петербурга. *Правда*. 1912. № 24. С. 5

34. Къ общепартійной конференціи. Резолюція изъ Севастополя. *Правда*. 1912. № 24. С. 5
35. Къ общепартійной конференціи. Резолюція Совѣта Кіевской Организациі Р.С.-Д.Р.П. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7-8
36. Къ общепартійной конференціи. Тифлис. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 8
37. Къ предстоящему партійному съезду. *Правда*. 1909. № 4. С. 3
38. На партійную дорогу. *Правда*. 1910. № 10. С. 1
39. Наступление темних сил на Финляндію и победа социал-демократии. *Правда*. 1908. № 1. С. 6
40. Національная борьба и единство пролетаріата. *Правда*. 1909. № 8. С. 1
41. Наша партия и ея задачи. *Правда*. 1909. № 4. С. 2
42. Наша партія международна. *Правда*. 1908. № 1. С. 2
43. Не руководить, а служить! Не раскалывать, а объединять!. *Правда*. 1908. № 1. С. 2
44. Неизбежен новый взрив. *Правда*. 1908. № 1. С. 6
45. О партійной работѣ. По поводу 8-й конференціи Бунда. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 5
46. Открытое письмо кіевскимъ товарищамъ. *Правда*. 1912. № 25. С. 5
47. Первое Мая и международный пролетаріат. *Правда*. 1910. № 13. С. 4
48. Переписка с ГЖУ и Департаментом полициі о деятельности украинской буржуазно-националистичкой партии «Спилка». 26 ноября 1907 г. – 9 января 1909 г. ЦДА України (Центральний державний історичний архів України м. Київ). Ф.276. Оп. 1. Спр. 98. 113 арк.
49. Письма Л. Д. Троцького Я. Тишке о работе над статьями для журнала «Przegland socialdemokratyczny» и других социал-демократических изданий, о внутрепартійных отношениях, по финансовых вопросам.

Автограф, имеются пометки Я. Тишки. На русском и польском языках. РГАСПИ (Российский государственный архив социально-политической истории г. Москва). Ф. 280. Оп. 1. Ед. хр. 6., 28 мая 1908 г. – 12 октября 1909 г., 25 л.

50. Письмо «Правды» къ мыслящим рабочимъ. Гдѣ-же настоящій путь?. *Правда*. 1910. № 14. С. 2

51. Письмо изъ Кіева. *Правда*. 1910. № 16. С. 3

52. Письмо к организациям Украинского союза/ Электронный ресур, URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/15460-1908#mode/inspect/page/1> (дата звернення: 16.09.2018)

53. Пора проснуться сельским рабочим. *Правда*. 1908. № 1. С. 4

54. Правда – рабочая газета. *Правда*. 1908. № 1. С. 2

55. Резолюции Цюрихских групп содействия РСДРП 29 (16) июня — 7 июля (24 июня) 1911 г. Резолюция, принятая Цюрихской группой РСДРП 29 июня 1911 г. РГАСПИ. Ф. 276. Оп. 2. Ед. хр. 622. Подлинник. «Листок “Голоса социал-демократа”». 1911. № 2. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/8121-rezolyutsii-tsyurihskih-grupp-sodeystviya-rsdrp-29-16-iyunya-7-iyulya-24-iyunya-1911-g-rezolyutsiya-prinyataya-tsyurihskoy-gruppoу-rsdrp-29-iyunya-1911-g#mode/inspect/page/2/zoom/5> (дата звернення: 29.08.2018)

56. Резолюция II Парижской группы содействия РСДРП и проект резолюции меньшинства группы. 1 июля (18 июня) 1911 г. «Информационный бюллетень» Технической комиссии № 1 от 11 августа (29 июля) 1911 г. РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 3. Ед. хр. 217. Типографский текст. Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 20. С. 286—293. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/8124-rezolyutsiya-ii-parizhskoy-gruppy-sodeystviya-rsdrp-i-proekt-rezolyutsii-menshinstva-gruppy-1-iyulya-18-iyunya-1911-g#mode/inspect/page/3/zoom/5> (дата звернення: 14.09. 2018)

57. Резолюція Кіев. К-та. *Правда*. 1912. № 25. С. 6

58. Резолюція совѣщанія представителѣй Заграничного Комитета Бунда, меншовикомъ-партиіцевъ, группы «Впередь», большевиковъ-партиіцевъ, «Голоса Соціалдемократа» и «Правды» по поводу извѣщенія о состоявшейся Всероссийской конференціи Р. С.-Д. Р. П. *Правда*. 1912. № 25. С. 5

59. Резолюція Ц. К. С.-Д. Лат. Края о конференціи группы Ленина. *Правда*. 1912. № 25. С. 5

60. Соціалдемократія Латышскаго Края. *Правда*. 1910. № 13. С. 3

61. Соціалдемократія Польши и Литвы. *Правда*. 1908. № 1. С. 12

62. Соціалдемократія Польши и Литвы. *Правда*. 1910. № 13. С. 3

63. Списки по §10 и 11-му по союзу «Спилки» Полтавской губ. 30 октября 1907 г. – 5 декабря 1907 г. ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации г. Москва). Ф. 102. Оп. 237. Д. 8. ч. 2. Пр., 21 л.

64. Товарищи!. *Правда*. 1912. № 24. С. 1

65. Троцкий Л. Д. Моя жизнь: Опыт автобиографии. Тп. 1–2. Москва: Панорама, 1991. 624 с.

66. Уроки германскихъ выборовъ. *Правда*. 1912. № 24. С. 3

67. Худшее время позади. *Правда*. 1908. № 1. С. 1

68. Черная Дума. *Правда*. 1908. № 1. С. 2

69. Что делается на местахъ. г. Немиров. *Правда*. 1908. № 1. С. 8

70. Что делается на местахъ. Кролевецкий уезд. *Правда*. 1908. № 1. С. 8

71. Что делается на местахъ. Гомельский. *Правда*. № 2. С. 12

72. Что делается на местахъ. *Правда*. № 2. С. 11

73. Что дѣлается на мѣстахъ. Москва. *Правда*. 1910. № 16. С. 3-4

74. Что дѣлается на мѣстахъ. Архангельская губ. *Правда*. 1910. № 13. С. 3

75. Что дѣлается на мѣстахъ. Баку. *Правда*. 1910. № 11. С. 3

76. Что дѣлается на мѣстахъ. Баку. *Правда*. 1911. № 18-19 С. 7

77. Что дѣлается на мѣстахъ. Денецкій районъ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
78. Что дѣлается на мѣстахъ. Донецкій районъ. *Правда*. 1910. № 16. С.4
79. Что дѣлается на мѣстахъ. Евпаторія. *Правда*. 1909. № 6. С. 3
80. Что дѣлается на мѣстахъ. Екатеринославъ. *Правда*. 1910. № 11 С. 3
81. Что дѣлается на мѣстахъ. Екатеринославъ. *Правда*. 1910. № 13 С. 3
82. Что дѣлается на мѣстахъ. Калуга. *Правда*. 1910. № 15. С. 4
83. Что дѣлается на мѣстахъ. Кіевъ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
84. Что дѣлается на мѣстахъ. Къ положенію дѣлъ въ Московской окружной организаціи. *Правда*. 1909. № 7. С. 3
85. Что дѣлается на мѣстахъ. Москва. *Правда*. 1909. № 7. С. 3
86. Что дѣлается на мѣстахъ. Москва. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
87. Что дѣлается на мѣстахъ. Николаевъ. *Правда*. 1910. № 9. С. 4
88. Что дѣлается на мѣстахъ. Одесса. *Правда*. 1910. № 13. С. 3
89. Что дѣлается на мѣстахъ. Одесса. *Правда*. 1910. № 9. С. 4
90. Что дѣлается на мѣстахъ. Одесса. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
91. Что дѣлается на мѣстахъ. Петербургъ. *Правда*. 1909. № 7. С. 3
92. Что дѣлается на мѣстахъ. Петербургъ. *Правда*. 1910. № 11. С. 3
93. Что дѣлается на мѣстахъ. Петербургъ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 6
94. Что дѣлается на мѣстахъ. По Волынской губерніи. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
95. Что дѣлается на мѣстахъ. Рига. *Правда*. 1910. № 13. С. 3
96. Что дѣлается на мѣстахъ. Тифлисъ. *Правда*. 1911. № 18-19. С. 7
97. Что дѣлается на мѣстахъ. Томскъ. *Правда*. 1909. № 6. С. 3
98. Что дѣлается на мѣстахъ. Царицынъ. *Правда*. 1910. № 15. С. 4
99. Что дѣлается на мѣстахъ. Черниговъ. *Правда*. 1910. № 9. С. 4

Монографії та статті

100. Corney F. Trotskii and the Vienna Pravda, 1908 – 1912 (англ.). *Canadian Slavonic Papers*. 1985. September (vol. 27, iss. 3). P. 248 – 268.
101. Балобаев А. И. Милитаристская пропаганда в Германии в 1908 — 1909 гг. *Труды Томского государственного университета. Серия историческая*. 1965. Вып. 1. С. 3-16.
102. Батурин Н. Очерки истории социал-демократии в Росси. Москва. Лекции и рефераты по вопросам программы и тактики социал-демократии. Вып. VI. 1906 г. 127 с.
103. Бережной А. Ф., Волковский Н. Л., Громова Л. П. Журналистика русского зарубежья XIX-XX веков : учеб. Пособие, под. ред. Г.В. Жиркова. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. 320 с.
104. Волкогонов Д. С. Троцкий. Политический портрет. В двух книгах. Кн. 1. Москва : «Новости», 1992. 416 с. ил.
105. Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879-1921 гг. Пер. с англ. Т. М. Шуликовой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006. 527 с.
106. Драма российской истории: большевики и революция. Под редакцией академика А. Н. Яковлева. Москва: Новый хронграф, 2002. 449 с.
107. История Всесоюзной Коммунистической партии (Большевиков). Москва : Издательство ЦК ВКП(б) «Правда». 1938 г. 350 с.
108. История коммунистической партии Советского Союза. Издание 5-е, дополненное / За ред. Б. Н. Пономарева. Москва : Издательство политической литературы. 1976. 782 с.
109. История коммунистической партии Советского Союза. Издание 6-е, дополненное / За ред. Б. Н. Пономарева. Москва : Издательство политической литературы. 1982. 782 с.
110. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. В 6-ти Т. Т. 2. Київ : Видавництво політичної літератури України. 1967 р. 446 с.
111. Карпи Г. История русского марксизма. Пер. с ит. Москва: Common place, 2016. 344с.

112. Лапина И. А. «Жму сердечно руку. Преданный Вам, Троцкий». *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)* : журнал. 2010. № 4. С. 47—59.
113. Леонов С. В. Российская революция 1905-1907 гг. В сравнительно-историческом контексте. *Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви*. 2012. Вып. 1 (44)
114. Лисенко О. В. Спілка соціал-демократична 1904 URL: http://www.history.org.ua/?termin=Spilka_sotsial (дата звернення: 13.08.2018.)
115. Меньшевики. Документы и материалы. 1903— февраль 1917 гг. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 408 с.
116. Нариси історії Комуністичної партії України. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1971 р. 567 с.
117. Политические партии России. Конец XIX – первак треть XX века. Энциклопедия. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 872 с., алл.
118. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократии “Спілки”. Харків, “Пролетарий” 1926 г. 108 с.
119. Романова Е. В. Путь к войне: развитие англо-германского конфликта, 1898-1914 г. Москва : МАКС Пресс, 2008. – 328 с.
120. Сокольникова Е. Правда. *Политические партии России. Конец XIX- первая треть XX века : энциклопедия*. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 872 с., алл.
121. Тютюкин С. В. Г. В. Плеханов. Судьба русского марксиста. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. 376 с.
122. Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Ч. 4. : Становление партии / науч. ред. С. В. Тютюкин. Москва : Собрание, 2008. 367 с.
123. Федьков О. М. Дубінський В. А. Формування аграрних програм українських соціалістичних партій Наддніпрянщини на початку XX ст. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2010. Випуск 1. С.114-131.

124. Федьков О. М. Становлення Української соціал-демократичної спілки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Том 24. 2014. С.240-254

125. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

126. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка РСДРП напередодні і в період відкритого протистояння сил революції і уряду (жовтень-грудень 1905 р.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Вип. 7: На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від народження).* 2014 р. С.321-331 с.

127. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка у суспільному житті наддніпрянської України початку ХХ ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Київ, 2017. 581 с.

128. Фельштинский Ю. Г., Чернявский Г. И. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917 гг. Москва : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2012. 448 с.

129. Чернявский Г. И. Лев Троцкий. 2-е изд. Москва : Молодая гвардия, 2012. 665[7] с.: ил. (Жизнь замечательных людей: сер. Биограф.; вып. 1358).